
Προσβάσιμο εκπαιδευτικό και εποπτικό υλικό για μαθητές με προβλήματα κινητικότητας, προσανατολισμού και καθημερινής διαβίωσης

Παναγιώτης Τζουβελέκης
Εργοθεραπευτής, Εκπαιδευτικός Π.Ε.29
tzouvelekisp@gmail.com

Καλλιόπη Λάππα
Εργοθεραπεύτρια, Υπεύθυνη Υποστηρικτικής Τεχνολογίας Ε.Κ.Α.
kelly.lappa@hotmail.com

Περίληψη

Η ένταξη των μαθητών με αναπηρίες στο σχολείο της γειτονιάς οδήγησε στη δημιουργία σύγχρονου και προσβάσιμου εκπαιδευτικού υλικού για τα παιδιά των δύο πρώτων τάξεων του Δημοτικού, με στόχο όχι μόνο την υποστήριξη των μαθητών με κινητικές δυσκολίες αλλά και την ευαισθητοποίηση του μαθητικού πληθυσμού στις ιδιαίτερες ανάγκες των παιδιών με κινητικές αναπηρίες. Το υλικό, που δημιουργήθηκε, συνδυάζει τον παραδοσιακό και τον σύγχρονο σχολικό εγχειρίδιο και περιλαμβάνει: α) Βιβλίο εκπαιδευτικού με θεωρητικό υπόβαθρο και μεθοδολογία, εργαλεία αξιολόγησης δεξιοτήτων κινητικότητας, προσανατολισμού και καθημερινής διαβίωσης, διδακτικές ενότητες με προτεινόμενες δραστηριότητες και προτάσεις για ειδικές προσαρμογές ή βοηθήματα για την εκτέλεση αυτών από παιδιά με κινητική αναπηρία, παραρτήματα που αξιοποιούν σενάρια προσβασιμότητας και βιβλιογραφία και β) CD-ROM με προσβάσιμες ψηφιακές δραστηριότητες και εργαλεία αξιολόγησης δεξιοτήτων, υλικό δραστηριοτήτων, εγχειρίδιο χρήσης του λογισμικού.

Λέξεις κλειδιά: ένταξη, κινητική αναπηρία, προσανατολισμός, καθημερινή διαβίωση

1.Εισαγωγή

Η ομαλή ένταξη των μαθητών με κινητικές αναπηρίες και συνοδά προβλήματα στο γενικό σχολείο της γειτονιάς προϋποθέτει την ύπαρξη κατάλληλης υλικοτεχνικής υποδομής μέσα και έξω από την αίθουσα. Η δημιουργία προσβάσιμων σύγχρονων σχολικών εγχειριδίων κρίνεται απαραίτητη και συντελεί στην υποστήριξη εκπαιδευτικών, γονιών και μαθητών, υπακούοντας στις προσαγωγές των σύγχρονων παιδαγωγικών ρευμάτων.

Το συγκεκριμένο σχολικό εγχειρίδιο, βασισμένο στις αρχές του Καθολικού Σχεδιασμού, έχει σα στόχο να περέχει στον εκπαιδευτικό υλικό που διευκολύνει τη συμμετοχή των μαθητών με κινητική αναπηρία μέσω δραστηριοτήτων που μπορούν εύκολα να ενταχθούν στην καθημερινή διδασκαλία. Επίσης η ύπαρξη ειδικών παραρτημάτων και η δημιουργία ευκολόχρηστου αξιολογητικού (βασισμένο σε διεθνή πρότυπα) σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή δίνει τη δυνατότητα να ανιχνευθούν και να βελτιωθούν, στο μέγιστο δυνατό βαθμό, οι ενδογενείς και εξωγενείς δυσκολίες στην αυτονομία των μαθητών με κινητικές αναπηρίες και παράλληλα να ευαισθητοποιηθούν όλοι οι μαθητές σε θέματα προσβασιμότητας και στις ιδιαίτερες ανάγκες των ατόμων με κινητικά προβλήματα (Σούλης, 2008; Υ.Π.Ε.Π.Θ.- Π.Ι., 2004). Προσδιορίζοντας, λοιπόν τις εξατομικευμένες ανάγκες των μαθητών με κινητικές αναπηρίες, να παρέμβουν στα προβλήματα προσανατολισμού, κινητικότητας και καθημερινής διαβίωσης, να υποστηρίξουν τη σχολική κοινότητα, ώστε να εξοικειωθεί με τις ιδιαίτερες ανάγκες των μαθητών και να

αντιμετωπιστούν ζητήματα προσβασιμότητας και μετακίνησης στο σχολείο (Πολυχρονοπούλου, 2012; Σπετσιώτης & Σταθόπουλος, 2003).

2. Κυρίως Κείμενο

2.1. Διάρθρωση

Η ανεξαρτητοποίηση των παιδιών της Α΄ και Β΄ Δημοτικού αποτελεί σημαντικό στοιχείο για την ομαλή ένταξη των παιδιών στην σχολική κοινότητα, ιδιαίτερα μάλιστα τα τελευταία χρόνια με τη λειτουργία των ολοήμερων σχολείων και την ένταξη παιδιών με ειδικές ανάγκες στο γενικό σχολείο (Αγγελίδης, 2011). Σε πολλές όμως περιπτώσεις, όπως στα παιδιά με κινητικά προβλήματα, αυτό δεν είναι εφικτό λόγω των πολλαπλών εμποδίων και της έλλειψης υποδομών στα περισσότερα σχολεία. Θεωρητικά τα σχολεία και γενικότερα όλα τα δημόσια κτίρια θα πρέπει να είναι προσβάσιμα και να ακολουθούν τον ΓΟΚ Ν.2831/2000 (Γεωργοστάθη κ.ά., 2009). Για να είναι αυτό εφικτό πρέπει να υπάρχουν κάποιες υποδομές, βοηθήματα και ειδικές προσαρμογές μέσα και έξω από την τάξη όπως ράμπες, ανελκυστήρες, αντιολισθητικά δάπεδα, κατάλληλος φωτισμός, ηλεκτρονικοί υπολογιστές, ρυθμιζόμενα σε ύψος θρανία κ.ά. (Πολυχρονοπούλου, 2012)

Ο ειδικός προσωπικός εξοπλισμός του μαθητή με κινητικά προβλήματα θα πρέπει να επιλέγεται με βάση τις ατομικές του δυσκολίες, και σε πολλές περιπτώσεις κρίνεται απαραίτητη η συμβολή ειδικών επιστημόνων για την αντιμετώπιση των πολλαπλών προβλημάτων που παρουσιάζουν (Λάππα, 2011; Πολυχρονοπούλου, 2012). Επιπρόσθετα βλέπουμε πολύ συχνά παιδιά των πρώτων τάξεων να εμφανίζουν προβλήματα στο ντύσιμο, στην προσωπική υγιεινή, στην οργάνωσή τους, στις καθημερινές δραστηριότητες φροντίδας και αυτοεξυπηρέτησης μπορεί να οφείλονται σε ελλείμματα στις κινητικές δεξιότητες (ισορροπία, οπτικοκινητικός συντονισμός κ.ά.), στις αισθητικο-αντιληπτικές δεξιότητες (οπτικές, κιναισθητικές κ.ά.) ή στις γνωστικές δεξιότητες (διάρκεια προσοχής, μνήμη, επίλυση προβλήματος κ.ά.), (Καραμπατζάκη, 2010; Τζουβελέκης κ.ά., 2002).

Η εκπαίδευση των παιδιών σε δραστηριότητες καθημερινής διαβίωσης, η οποία ήδη έχει ξεκινήσει από το οικογενειακό περιβάλλον, εξελίσσεται στο πλαίσιο των σχολικών δραστηριοτήτων (Klein, 1983).

Η δυνατότητα που έχει το παιδί να συγχρονίζει τις κινήσεις του, να ορίζει τη θέση του στο χώρο, να ανταποκρίνεται επαρκώς στα ερεθίσματα του περιβάλλοντος, να παίζει και να εκτελεί δραστηριότητες αυτοεξυπηρέτησης και καθημερινής ζωής, αποτελούν βασικές ικανότητες για την κοινωνική του ενσωμάτωση. Η σκόπιμη λειτουργική συμπεριφορά του παιδιού στα ερεθίσματα (ανταπόκριση στην επικοινωνία, στις φυσικές του ανάγκες κ.ά.) προϋποθέτει επαρκή αισθητηριακή ολοκλήρωση (Blance et al., 1995).

Προκειμένου να κατακτηθεί η ικανότητα στη γραφή, είναι απαραίτητο να υπάρχει εύρος κίνησης των δακτύλων, συντονισμός κίνησης και λειτουργική σύλληψη, που σημαίνει ότι θα πρέπει ο μαθητής να ανοίγει και να κλείνει τα δάχτυλα, να κινεί τον καρπό σε κάθε κατεύθυνση, οι κινήσεις των δακτύλων και του καρπού σε συνδυασμό με το μάτι να έχουν τον βέλτιστο οπτικοκινητικό συντονισμό και η σύλληψη (λαβή του μολυβιού) να είναι λειτουργική τριποδική ή τετραποδική (Τζουβελέκης κ.ά., 1999).

Οι μαθητές με κινητικές αναπηρίες μπορεί να έχουν δυσκολίες και ελλείμματα στη λειτουργική χρήση των χεριών που δε διευκολύνουν τη γραφή (Herndon, 2006). Κατά συνέπεια, μπορεί να εμφανίζουν απουσία ενεργητικής κίνησης ή περιορισμένου εύρους κίνησης καρπού και δακτύλου, παλαμιαία σύλληψη μολυβιού με ελλiptή λειτουργική χρήση ή σε ορισμένες περιπτώσεις, τριποδική ή τετραποδική λειτουργική σύλληψη που διευκολύνει τη γραφή (Parham & Fazio, 1997). Για τη διευκόλυνση των γραφοκινητικών

δεξιοτήτων μπορούν να χρησιμοποιηθούν βοηθήματα λαβής και προσαρμογές (Λάππα, 2011).

Ο τρόπος σύλληψης μολυβιού και ο έλεγχος θέσης κορμού επηρεάζουν τις γραφοκινητικές επιδόσεις του παιδιού στο σχολείο. Παιδιά με ελλειπείς γραφοκινητικές επιδόσεις εμφανίζουν δυσκολίες στη σύλληψη του μολυβιού (Case-Smith, Allen & Pratt, 1996).

Εικόνα 1. Προσβάσιμες ψηφιακές δραστηριότητες

Το συγκεκριμένο εκπαιδευτικό υλικό αποτελείται :

A. Το βιβλίο του εκπαιδευτικού, που αποτελεί το έντυπο υλικό προς χρήση, περιλαμβάνει το θεωρητικό υπόβαθρο, τη μεθοδολογία, τα εργαλεία αξιολόγησης των δεξιοτήτων κινητικότητας, προσανατολισμού και καθημερινής διαβίωσης, την περιγραφή των διδακτικών ενοτήτων με τις προτεινόμενες δραστηριότητες ανά μάθημα και τις ειδικές προτάσεις για προσαρμογή των δραστηριοτήτων, ώστε να μπορούν να εφαρμοστούν και σε παιδιά με κινητικά προβλήματα, τα παραρτήματα που αξιοποιούνται στις δραστηριότητες και την βιβλιογραφία.

B. CD-ROM περιλαμβάνει προσβάσιμες ψηφιακές δραστηριότητες, με δυνατότητα χρήσης εναλλακτικού τρόπου πρόσβασης, τα ψηφιακά εργαλεία αξιολόγησης δεξιοτήτων προσανατολισμού, κινητικότητας και καθημερινής διαβίωσης, παρουσιάσεις υλικού δραστηριοτήτων, το εγχειρίδιο χρήσης του λογισμικού και το εγχειρίδιο του εκπαιδευτικού σε μορφή αρχείου word και pdf.

Εικόνα 2. Επιλογή εναλλακτικού τρόπου πρόσβασης

Οι συναντήσεις με τους μαθητές περιλαμβάνουν 9 θεματικές ενότητες:

- «Εγώ και το σώμα μου» και περιλαμβάνει δραστηριότητες που στοχεύουν να εξοικειώσουν τον μαθητή με το σώμα και τις αισθήσεις του.
- «Εγώ και οι άλλοι» στοχεύει στο να κατανοήσουν οι μαθητές ότι κάθε άνθρωπος είναι διαφορετικός ως προς τη σωματική του διάπλαση κι ότι είναι σημαντικό να αποδεχόμαστε τη διαφορετικότητα του εαυτού μας και του άλλου. Παράλληλα όμως θα βοηθήσει τους μαθητές να κατανοήσουν πως όλοι περνούν μέσα από στάδια ανάπτυξης, με διαφορετικό ρυθμό ο καθένας.
- «Τα καταφέρνω μόνος μου: φροντίζοντας τον εαυτό μου, προσανατολίζομαι, ετοιμάζομαι να γράψω» με στόχο να βοηθήσει τους μικρούς μαθητές να φροντίζουν μόνοι τους τον εαυτό τους, να αναπτύξουν την ικανότητα προσανατολισμού στο χώρο και το χρόνο και να αναπτύξουν τη λειτουργικότητα της γραφής αντίστοιχα, είτε έχουν κινητικά προβλήματα είτε όχι (Cook & Hussey, 2002).
- «Η τάξη μου» με στόχο να γνωρίσουν οι μαθητές τον χώρο της τάξης τους, να αξιολογήσουν την προσβασιμότητα και να γίνουν βελτιώσεις με σκοπό τη διευκόλυνση των μαθητών με κινητικά προβλήματα.
- «Το σχολείο μου» και στοχεύει στο να γνωρίσουν οι μαθητές το χώρο του σχολείου τους να αξιολογήσουν την προσβασιμότητα και να σχεδιαστεί η ασφαλής μετακίνηση στο περιβάλλον του σχολείου.
- «Το σπίτι μου». Στοχεύει στο να γνωρίσουν οι μαθητές το χώρο του σπιτιού τους, να τεθούν τα στοιχεία εκείνα που πιθανόν να δημιουργούν προβλήματα προσβασιμότητας και να προταθούν τρόποι βελτίωσης, ώστε το σπίτι να γίνει λειτουργικό και εύχρηστο για όλους.
- «Η γειτονιά μου». Στοχεύει στο να γνωρίσουν οι μαθητές την ευρύτερη περιοχή και τις υπηρεσίες που προσφέρει και να εστιάσουν στις δυσκολίες πρόσβασης ενός ατόμου με ειδικές κινητικές ανάγκες σε αυτές (Γεωργοστάθη κ.ά., 2009).

Επιπρόσθετα έχει δημιουργηθεί υλικό που αναφέρεται στην συνεργασία με τους γονείς. Η συμμετοχή των γονιών θεωρείται σημαντική γιατί διευκολύνει την συνεργασία με τον εκπαιδευτικό. Η αλληλεπίδραση μεταξύ σχολικού και οικογενειακού περιβάλλοντος δημιουργεί τις προϋποθέσεις που συμβάλλουν στην ολιστική αντιμετώπιση των μαθητών μέσα σε ένα σχολείο για όλους (Αγγελίδης, 2011). Η οικογένεια και το σχολείο αποτελούν τα δύο πιο σημαντικά συστήματα για την προσωπική ανάπτυξη και κοινωνικοποίηση του μαθητή με σχέσεις αλληλεπίδρασης και αλληλεξάρτησης (Πολυχρονοπούλου, 2012; Παπάνης, Βίκη & Γιαβρίμης, 2009).

- Η 1^η συνεδρία υλοποιείται με την έναρξη του προγράμματος και αφορά στην ενημέρωσή τους για τους στόχους του και για το ρόλο του σχολείου και της οικογένειας στην εφαρμογή του.

- Η 2^η συνεδρία πραγματοποιείται αφού ολοκληρωθούν σχεδόν όλα τα διδακτικά δίωρα για τους μαθητές και συμπεριλαμβάνει την ενημέρωση των γονέων σχετικά με τα αποτελέσματα των συναντήσεων και τις προτάσεις για το πώς μπορεί να βοηθήσει η οικογένεια στην υιοθέτηση επιθυμητών συμπεριφορών.

Στα Παραρτήματα Α, Β και Γ εμπεριέχονται: σενάριο σχετικά με τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει στο σχολικό χώρο ένας μαθητής Α' και Β' Δημοτικού με κινητικές δυσκολίες (αναπηρικό αμαξίδιο) / Εργονομική διεύθετηση χώρου για τη διευκόλυνση της προσβασιμότητας / Βοηθήματα κινητικότητας και διαβίωσης, περιγραφή ψηφιακού περιβάλλοντος και δραστηριοτήτων, βιβλιογραφικές αναφορές.

2.2. Αξιοποίηση του υλικού

Το εκπαιδευτικό υλικό περιλαμβάνει ομαδικές και ατομικές δραστηριότητες που απευθύνονται στο σύνολο της τάξης, συμπεριλαμβανομένων των μαθητών με κινητικά προβλήματα, μέσω ειδικών θέσεων και προσαρμογών (Cook & Hussey, 2002). Οι δραστηριότητες συνδέονται με ερωτηματολόγια αξιολόγησης, τα οποία βοηθούν στην ανίχνευση ελλειμματικών επιδόσεων, είτε κατά την εκτέλεση σκόπιμων δραστηριοτήτων, είτε στο πλαίσιο της ανεξάρτητης διαβίωσης τους στο σχολείο. Ο εκπαιδευτικός μπορεί να υλοποιήσει τις δραστηριότητες σύμφωνα με την κρίση του και ανάλογα με τις ανάγκες της τάξης.

Κάθε μάθημα προτείνεται να διαρκεί 2 διδακτικές ώρες, ωστόσο, η πραγματική διάρκεια θα καθοριστεί από τον εκπαιδευτικό ώστε να συμφωνεί με τις ανάγκες των μαθητών και το διαθέσιμο χρόνο.

3. Συμπεράσματα

Το συγκεκριμένο εκπαιδευτικό υλικό αφορά στην ανάπτυξη δεξιοτήτων κινητικότητας, προσανατολισμού και καθημερινής διαβίωσης προκειμένου οι μαθητές των Α΄ και Β΄ τάξεων να υποστηριχθούν στην ανεξαρτητοποίησή τους σύμφωνα με την αναπτυξιακή τους ηλικία (Ballard & Sinclair, 1981). Επιπρόσθετα ευαισθητοποιείται η ευρύτερη σχολική ομάδα και ταυτόχρονα εκπαιδεύεται σε καλές πρακτικές και σε σωστή μεθοδευμένη βοήθεια προς τα άτομα με κινητικά προβλήματα (Tzouveleki, Georgiadis & Koliopoulou, 2004; Lappas, 2013).

Ο εκπαιδευτικός έχει τη δυνατότητα να αξιοποιήσει το υλικό τόσο με όλη την τάξη όσο και με κάθε μαθητή με κινητική αναπηρία και τους γονείς. Αναλυτικότερα η στόχευση του εκπαιδευτικού αφορά:

A. Σε όλη την τάξη: η ευαισθητοποίηση των μαθητών, η εξοικείωσή τους με τις ιδιαίτερες ανάγκες των μαθητών με κινητικά προβλήματα και η αντιμετώπιση προβλημάτων προσβασιμότητας στο σπίτι, στο σχολικό περιβάλλον αλλά και στην ευρύτερη περιοχή.

B. Εξατομικευμένα στους μαθητές με κινητικά προβλήματα: η αναγνώριση και ο προσδιορισμός των εξατομικευμένων κινητικών προβλημάτων του μαθητή, η εφαρμογή διδακτικής προσέγγισης για την αντιμετώπιση και κατά το δυνατόν βελτίωση του προβλήματος.

Γ. Στους γονείς: η ευαισθητοποίηση των γονέων όλων των μαθητών σε σχέση με θέματα προβλημάτων προσβασιμότητας στο σπίτι, στο σχολικό περιβάλλον αλλά και στην ευρύτερη περιοχή. Ειδικά για τους γονείς των μαθητών με κινητικές αναπηρίες, πρόσθετο στόχο αποτελεί η ενημέρωση και η παρότρυνση μεθοδευμένης υποστήριξης των παιδιών τους για τη βέλτιστη αντιμετώπιση του προβλήματος, με τη χρήση υποστηρικτικών εργαλείων και ψυχολογικής υποστήριξης (Βαλάτα, 2007).

Συμπερασματικά, πρόκειται για ένα υλικό που θα ευαισθητοποιήσει τον μαθητικό πληθυσμό στη συνύπαρξη με τη διαφορετικότητα και θα υποστηρίξει την ενσωμάτωση των μαθητών με κινητικές δυσκολίες στο γενικό σχολείο.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ballard, K. & Sinclair, P. (1981). *Developmental Profile (from birth to six years)*. Portage Early Educational Programme. Berkshire: NFER-Nelson.

Blance, E., Botticelli, T. & Hallway, M. (1995). *Neurodevelopmental treatment and sensory integration*. San Antonio: TX: Therapy Skill Builders.

- Case-Smith, J., Allen A., & Pratt, P (Eds.). (1996). *Occupational Therapy for Children*. St. Louis, MO: Mosby.
- Cook, A.M. & Hussey, S.M. (2002). *Assistive Technologies: Principles and Practice* (2nd ed.). St. Louis. MO: Mosby.
- Herndon R. (Ed.). (2006). *Handbook of Neurologic Rating Scales*. New York: Demos.
- Klein, M. D. (1983). *Pre-Dressing Skills*. San Antonio, Texas: Therapy Skill Builders.
- Lappas K. (2013). Functional Assessment of Persons with Motor Limitations: Methods and Tools . In Kouroupetroglou G. (Ed) *Disability Informatics and Web Accessibility for Motor Limitations*, IGI Global, Hershey, Pennsylvania (USA), 43-74.
- Parham, L.D. & Fazio, L. (Eds.). (1997). *Play in occupational therapy for children*. St. Louis. MO: Mosby.
- Tzouvelekis, P, Georgiadis, A. & Koliopoulou, K. *Programme for the Sensitization of schoolchildren about People with Special Needs*. 7th European Congress of Occupational Therapy. COTEC. Athens – Greece. 22 – 24 /09 / 2004.
- Αγγελίδης, Π. (2011). *Παιδαγωγικές της συμπερίληψης*. Αθήνα: Διάδραση.
- Υ.Π.Ε.Π.Θ.-Π.Ι. (2004). *Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών για Μαθητές με Κινητικές Αναπηρίες*.
- Διαθέσιμο:http://www.pi-schools.gr/special_education_new/index_gr.htm, 15/11/2015.
- Βαλάτα, Χ. (2007). *Η εκτίμηση των καθημερινών δυσκολιών που αντιμετωπίζουν γονείς παιδιών με ειδικές ανάγκες*. Αθήνα: CIF HELLAS.
- Γεωργοστάθη Ε., Αναλυτή Α., Καλομοίρη Α., Λάππα Κ., Μηλιώνης Χ., Ορφανίδης Δ., Ράπτη Ε. και Τασιά Σ. (2009). *Εργονομικές προσαρμογές στο οικείο περιβάλλον ατόμων με κινητικές δυσλειτουργίες*. Ίλιον: ΕΙΑΑ Τμήμα Εργοθεραπείας.
- Καραμπατζάκη, Ζ. (2010). *Τεστ Ανίχνευσης Αναπτυξιακής Διαταραχής Ψυχοκινητικού Συντονισμού Παιδιών 4-8 ετών*. Αθήνα: Πάραλος.
- Λάππα, Κ. (2011). *Εργοθεραπεία: Πρακτικές και Λειτουργικές Λύσεις στην Αποκατάσταση Παιδιών και Νέων με Εγκεφαλική Παράλυση*, 1ο Επιστημονικό Συνέδριο του Παγκύπριου Συνδέσμου «Αγκαλιά Ελπίδας», Λευκωσία Κύπρος, 26-27/11/2011.
- Παπάνης, Ε., Βίκη, Α. & Γιαβρίμης, Π. (2009). *Ειδική Αγωγή: Εκπαιδευτική έρευνα για τις ευάλωτες ομάδες πληθυσμού*. Αθήνα: Σιδέρης.
- Πολυχρονοπούλου, Σ. (2012). *Παιδιά και έφηβοι με ειδικές ανάγκες και δυνατότητες*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Σούλης, Σ.Γ. (2008). *Ένα Σχολείο για Όλους*. Αθήνα: Gutenberg – Γ. & Κ. Δαρδανός,
- Σπετσιώτης, Ι. & Σταθόπουλος, Σ. (2003). *Παιδαγωγική και διδακτική των παιδιών με κινητικά προβλήματα*. Αθήνα: Ωρίων.
- Τζουβελέκης, Π., Αντωνοπούλου, Ε., Πετροπούλου, Χ., Τζανίδης, Γ. & Καρής, Χ. (1999). *Αξιολόγηση κινητικών προτύπων σύλληψης μολυβιού σε παιδιά της πρώτης τάξης του δημοτικού σχολείου*. 37ο Πανελλήνιο Παιδιατρικό Συνέδριο. Ελληνική Παιδιατρική Εταιρεία. Θεσσαλονίκη. 28 – 30 / 05 /1999.
- Τζουβελέκης, Π., Σκουρολιάκου, Μ. & Σούμα, Ε. (2002). *Αξιολόγηση Δεξιοτήτων Προγράμματος Πρώιμης Παρέμβασης Portage σε Ελληνόπουλα*. Στο: Ρούσσου, Α. (επιμ.) *Θέματα ψυχομετρίας στην κλινική πράξη και έρευνα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.